

APIE KINTAMĄ MOKSLO VAIDMENS SUVOKIMĄ

Žymus britų istorikas bei sociologas E. Hobsbawmas XX amžių pavadino katastrofų amžiumi. Akivaizdu, kad mokslas suvaidino ne paskutinį vaidmenį formuojant tokį epochos įvaizdį. XX a. pirmojoje pusėje kalbėti apie mokslą apskritai, neatsižvelgiant į mokslo laimėjimų taikymą politiniams ir kariniams tikslams, buvo neįmanoma, o 5-ojo ir 6-ojo dešimtmečių diskusijos apie socialinį mokslo vaidmenį neišsiversdavo be nuorodų į branduolinės fizikos naujoves ir atominę bombą. Panašiai ir XX a. pabaigoje šiuolaikinio mokslo laimėjimai – genomo tyrimai, klonavimas, organų transplantacija, įgimtų lyties anomalijų chirurginis-hormoninis gydymas ir pan. – visuomenės dėmesį traukia ne tik kaip mokslinės ar akademinės naujovės, bet kaip politinių interesų, socialinių normų bei vertybinių įsitikinimų konfliktus sukianti socialinė praktika.

Ši XX a. intensyvėjanti mokslo ir politikos sąveika verčia filosofus ne tik pasinerti į konkrečių socialinių ir politinių problemų aptarimą, bet ir įpareigoja naujai apmąstyti mokslo bei politikos sąveikos ypatumus ir galimybes be paliovos kintančiame sociopolitiniame kontekste. Vienu tokių filosofinių tyrinėjimų pavyzdžiu pagrįstai galima laikyti VU Filosofijos katedros doktoranto Aldžio Gedučio disertaciją „Mokslo socialinio ir politinio vaidmens sampratos pokyčiai XX amžiuje: nuo Weberio iki Lyotard’o“ (darbo vadovas – prof. habil. dr. E. Nekrašas; oponentai – prof. ha-

bil. dr. J. A. Krikštopaitis ir doc. dr. A. Plėšnys), viešai svarstyta 2002 m. vasario 12 d. VU Filosofijos fakultete.

Gedučio disertacija – idėjų istorijos studija, kurioje aptariama XX a. filosofinės minties raida. Autoriaus tikslas – išsiaiškinti, kokias pagrindines transformacijas patyrė *mokslo socialinio ir politinio vaidmens samprata* XX a. filosofinėje mintyje. Analizės objektas yra filosofinės mokslo ir politikos sąsajų interpretacijos bei jų kaita, t. y. kaip filosofijoje apmąstomas mokslo poveikis sociumui. Gedutis savo darbe sąmoningai atsiriboja nuo *mokslo sampratos* analizės: čia nerasime svarstymų apie mokslo prigimtį, metodus, mokslinių teiginių statusą, mokslo tyrimų procedūrų filosofinį pagrindimą ir pan. Dėl šios priežasties autorius sąmoningai ir pagrįstai neapibrėžia ir dažniausiai darbe vartojamos *mokslo sąvokos*.

Disertacijoje analizuojamų idėjų branduolį sudaro trys temos: a) mokslo vertybinis neutralumas; b) mokslo ir politikos sferų atribojimas; c) instrumentinė mokslo samprata.

Disertacijoje Gedutis pristato netapačias filosofinės ir socialinės minties mokyklas, kur mokslo ir politikos santykių aptarimas visų pirma turi akivaizdų programinį ar normatyvinį atspalvį. Pasirinktų filosofinės minties mokyklų pristatymo tvarkai būdingas gana schemiškas chronologiškumas: pasakojimas pradedamas M. Weberio mokslo teorija, o vėliau eilės tvarka pristatomas loginis empirizmas (O. Neurat-

has), klasikinė žinojimo sociologija (K. Mannheimas), kritinis racionalizmas (K. R. Popperis), Frankfurto mokykla (Th. Adorno, H. Marcuse, M. Horkheimeris, J. Habermasas), postpozityvizmas (P. Feyerabendas) ir postmodernizmas (J. F. Lyotard'as). Šią šaunią margą kompaniją į vieną diskusiją telkia Weberio suformuluotos idėjos ir jų kritika. Minėtų filosofinės minties mokyklų atstovų pažiūros lyginamos su Weberio nuostatomis bei tarpusavyje, nurodomi esminiai pozicijų skirtumai, konkrečių idėjų transformacijos, kritika, atmetimas ir pan. Diskusijai suburti autoriai neakivaizdžiai polemizuoja vienas su kitu. Bandoma išvelgti kiekvieno autoriaus galimus argumentus, kontrargumentus ir kritikos motyvus kitų polemikos dalyvių atžvilgiu.

Gedučio teigimu, mokslo socialinis ir politinis vaidmuo XX amžiuje suvokiamas trejopai – pozityviai, negatyviai ir neutraliai (instrumentiškai). Pozityviai vertinančiųjų mokslo sociopolitinį vaidmenį kuopai priskiriami Neurathas, Mannheimas ir Popperis, kurie, ieškodami efektyvesnio socialinių problemų sprendimo, siekia didinti mokslo įtaką politinėje sferoje. Negatyvų požiūrį į politines mokslo galimybes išsako Horkheimeris, Adorno ir Marcuse. Jie pabrėžia mokslo ir dominavimo sąsajas bei spartėjantį politikos redukavimą į technokratinę ideologiją. Trečią poziciją užima Weberis, Habermasas, Feyerabendas ir Lyotard'as, kurie mokslo socialinį ir politinį vaidmenį vertina neutraliai. Mokslą jie suvokia kaip politikos instrumentą, todėl visa atsakomybė už mokslo padarinius tenka politikams, bet ne mokslininkams.

Gedutis chronologiškai išskiria tris XX a. mokslo sociopolitinio vaidmens sampratos pokyčius. Pirmasis idėjinis lūžis mokslo vaidmens sampratoje susijęs su Weberio idėjų revizija

3-iajame ir 4-ajame dešimtmečiuose. Pagrindinis šios transformacijos bruožas – reikalavimas didinti socialines mokslo galias, kuriam aktyviai pritaria Neurathas, Mannheimas ir Popperis. Antroji mokslo vaidmens transformacija sietina su Antrojo pasaulinio karo pabaiga, kai vis didėjančią sociopolitinę mokslo galią ima griežtai kritikuoti Frankfurto mokyklos atstovai. Trečiasis mokslo vaidmens pasikeitimas pastebimas 7-ojo dešimtmečio pabaigoje–8-ajame dešimtmetyje. Ši pokytį žymi Habermaso, Feyerabendo bei Lyotard'o instrumentinis mokslo vaidmens vertinimas. Jie siekia suderinti pozityviai bei negatyviai sociopolitinį mokslo vaidmenį vertinančias idėjas, kartu ribodami socialines mokslo galias.

Disertacijos autorius darbą baigia tokia idėjų istorijos interpretacijos schema: neutrali XX a. pradžios Weberio mokslo politinio vaidmens samprata išgyvena keletą transformacijų. Pirmiausia ji įgauna pozityvaus mokslo vertinimo pavidalą Neuratho, Mannheimo ir Popperio idėjose, po to perauga į negatyvų mokslo vaidmens traktavimą kritinėje Frankfurto mokyklos teorijoje, o vėliau su kai kuriomis reikšmingomis pataisomis grįžta į savo pirminę – vėberišką – formą Habermaso, Feyerabendo ar Lyotard'o teorijose.

Galima klausti, kas liko anapus tyrimo? Oponentai taikliai pastebėjo, kad studijoje neidentifikuojamas idėjų santykis su realia politine situacija ar istoriniais visuomeniniais reiškiniais, kurie galėjo nulemti, puoselėti ar riboti politinio lygmens ir akademijos, kur atsirado viena ar kita filosofinė interpretacija, santykių specifiką. Vengiama keblaus idėjų ir jų atsiradimo sociopolitinio konteksto sąsajų įvardijimo.

Oponento prof. Juozo Algimanto Krikšto-paičio teigimu, darbe „supeikiamas istorinis

mąstymas“. Jame stinga analizuojamos problemos istorinės genezės, kurią galima pradėti net nuo XVII–XVIII a. Prof. Krikštopaičio nuomone, tokiose studijose negalima apsiriboti tik XX a. teoretikų galvose vykstančiais pokyčiais, bet reikia išvelgti ir socio-politinės tikrovės poveikį sąmoningumo transformacijoms.

Kitos oponentų pastabos buvo susijusios su geranoriškais patarimais ir labiau palankiu disertacijos vertinimu.

Piktesnį kritinį požiūrį į darbą išsakė doktorantūros komiteto narys dr. Algirdas Degutis. Jis nurodė, kad Gedutis savo darbe nepibrėžia „mokslo“ ir „sociumo“ sampratų. Šios analizėje vartojamos sąvokos neįvardija savo referencijos objektų. Gedučio inicijuotoje intelektualioje diskusijoje kalbama apie nepačiuopiamus fantomus bei „gniužulus“, kurie stebuklingai veikia vienas kitą.

Ši kritinė pastaba suprantama, nes didelė „kaltės dalis“ pirmiausia tektų darbe aptartiems autoriams, kurie patys menkai apibrėžia minėtas sąvokas savo tekstuose. Pasak disertacijos autoriaus, darbe sąmoningai buvo vengiama šių įvardijimų. Jei būtų išplėstai pristatomos kiekvieno autoriaus vartojamos sąvokos, tai diskusijų objektu taptų ne mokslo ir politikos sąsajų įvertinimas, bet ontologiniai ir epistemologiniai ginčai dėl mokslo sampratos apskritai. Pati diskusija taptų negalima. Taip pat taikliai išsakyta ir prof. Krikštopaičio pastaba, kad sąvokų *mokslas*, *science*, *wissenschaft*, *auka* reikšmės lietuvių, anglosaksų, slavų kultūrų kontekstuose nėra adekvačios. Dėl šios priežasties kyla įvairaus pobūdžio nesusipratimų.

Disertacijos gynimo metu nuskambėjo ir kitas neretai pasitaikantis kritikos motyvas, kai tekste aptariamų autorių nuostatos ar teiginiai

buvo suprasti kaip disertacijos autoriaus (interpretatoriaus) principinė pozicija. Interpretatorius ar atpasakotojas (pvz., Gedutis) kritikuojamas už jo aptariamų autorių (pvz., Feyerabendo) teiginius. Tikėtina, kad autorių atranka gali būti interpretuotina kaip disertanto prisirišimas prie tradicijos, o citatomis iliustruojamos bei formuluojamos disertanto mintys (pvz., Gedutis norėtų, kad Feyerabendo išsakyti teiginiai ir argumentai būtų Gedučio išsakytais teiginiais ir argumentais). Tačiau Gedučio disertacijoje skirtingų filosofinės minties tradicijų, radikaliai besiskiriančių savo požiūriu į analizės objektą, pristatymas nusako visai kitokį disertanto vaidmenį analizėje. Jis greičiau primena nuosaikų moderatorių, leidžiantį tam tikru momentu kalbėti gerokai solidesniems autoriams. Kalbasi Popperis, Habermasas ir kiti, o Gedutis tik nuolankiai atlieka diskusijos vedėjo vaidmenį. Jis nemėgina neigti, sureikšminti ir iškelti vieno ar kito autoriaus, suteikti išskirtinio statuso vienai ar kitai principinei pozicijai.

Kaip nurodė darbo vadovas prof. E. Nekrašas, pateiktame filosofiniame tyrime paties Gedučio pozicijos lyg ir nėra. Jis analitiškai išgrynina diskusijai reikšmingus teiginius ir argumentus, bet jų nevertina. Juos įvertina kiti diskusijos dalyviai. Šiuo atžvilgiu disertacija yra panaši į klasikinę idėjų istorijos analizę, kur autoriaus pozicija greičiau atsiskleidžia iš to, kaip jis pasirenka ir komponuoja analizuojamas temas ir autorius.

Dėl tokios vertybiškai neįpareigojančios laikysenos agresyvesnės kritikos būtų galima tikėtis iš radikalaus vakarietiškos akademijos sparno – mokslinio žinojimo sociologijos ir feministinės pakraipos mokslo filosofijos atstovų. Pagal minėtas perspektyvas Gedučio pateikta mokslo ir politikos sąsajų interpretacija

gali būti suvokta kaip dominuojančios tradicijos pavyzdys, nutildantis alternatyvius balsus bei dar kartą iliustruojantis vyrišką dominavimą akademijoje ir politikoje. Bet tokių pakraipų stoka lietuviškame akademiniam diskurse užgniaužia šią potencialią kritiką jai net neprasidėjus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Gedučio disertacija yra bandymas viename darbe aptarti ir sugretinti sunkiai tarpusavyje derančias filosofinės minties kryptis. Išskirtinis di-

sertacijos bruožas tas, kad ji iliustruoja VU filosofijos studijų tradicijų perimamumą ir, pasak prof. Krikštopaičio, ištikimybę savos Alma Mater sienoms. (Beveik visos disertacijoje gretinamos filosofinės minties tradicijos jau aptartos ankstesniuose Vilniaus universiteto filosofų tyrinėjimuose.) Gali būti, kad būtent tradicijos paisymas lėmė tai, jog Gedučio darbas buvo įvertintas palankiai ir šiltai.

Liutauras Kraniauskas